

Mariola Kowalczyk

Rytuały religijne – mowa obrazów

Pojęcie „rytuału” może być rozumiane w bardzo szerokim kontekście. Skupiając się na zagadnieniu rytuałów religijnych postaram się połączyć dwie sfery, jedną niedostępną i ograniczoną ludzkiemu poznaniu sferę wewnętrznego *sacrum* (duchowe i indywidualne przeżywanie przez osobę bliskości z Absolutem), ze sferą drugą, zewnętrzną. Sferę zewnętrzną można scharakteryzować jako otwartą i społeczną, łatwą do dostrzeżenia. O tej sferze mówiąc mamy na myśli zewnętrzny kult *sacrum* wyrażany przez symboliczne gesty i postawy, które zamykają się w pojęciu rytuałów religijnych. Zagadnienie rytuałów religijnych zostanie dotknięte z perspektywy socjologii wizualnej, subdyscypliny socjologii bazującej na materiałach wizualnych, które współcześnie są w stanie w trwałą i obiektywny sposób uchwycić zewnętrzne elementy świata społecznego. W celu analizy wizualnego świata symbolicznych rytuałów religijnych postanowiono poszukać odpowiedzi na pytanie, jakie reguły kultury religijnej towarzyszą uczestnikom wydarzeń religijnych. Odpowiedzi szukano poprzez obserwację postawy ciała, gestów, mimiki oraz symbolicznych rekwizytów. Ważne jest podejście badawcze wskazujące na to, że obserwacja zachowań

ludzi na fotografiach w czasie rytuałów religijnych mówi niekiedy więcej niż długie opisy i analizy słowne. Zdjęcia są współcześnie traktowane jako niepodważalny dowód na istnienie czegoś. Niniejszy tekst stawia przed czytelnikiem zadanie zobaczenia czegoś, co ma wartość społeczną, naukową, a przede wszystkim wartość symboliczną, ukrytą, religijną.

Terminy „ryt”/ „rytuał” nie należą do łatwo definiowalnych; świadczyć o tym może chociażby to, że posługują się nimi przedstawiciele różnych dziedzin nauki: antropolodzy, socjolodzy, psychologowie społeczni, psychoanalitycy i etolodzy, pomijając już użycia w języku potocznym, w którym często się ich nadużywa¹. Każda z tych dziedzin rozpatruje definicję „rytuału” z innej perspektywy, a termin przyjmuje znaczenie w zależności od tego, jaką założono metodologię. Z tego właśnie względu trudno jest mówić o rytuale jako czymś jednoznacznym i raz na zawsze definiowalnym. Jednakże nie sposób zaprzeczyć, że wszelkie formy zachowań nazywanych „rytualnymi”, od magiczno-religijnych po współczesne spektakle konsumpcji, są naznaczone szeroko pojętą estetycznością, która kiedyś przeznaczona była wyłącznie dla dzieł sztuki, czy tak zwanych przeżyć estetycznych².

W rytuale nie chodzi o to, aby jedynie przetwarzać stereotypowe zachowania, lecz o wykonywanie czynności zawierającej treści i wartości przeżywane przez jego uczestników. Takie ujęcie rytuału obejmuje różne czynności: zwyczaje, obyczaje, ryty przejścia, ceremonie, widowiska, o ile tylko pozostają one w relacji do symboli. Natomiast słowo „religijny” wiąże się z tym typem i dziedziną doświadcze-

¹ J. Maisanneuve, *Rytuały dawne i współczesne*, Wyd. GWP, Gdańsk 1995, s. 9–10.

² M. Popczyk, *Rytuał versus estetyzacja życia*, [w:] *Rytuały codzienności*, A. Węgrzyniak (red.), Wyd. WSZOP, Katowice 2008, s. 55.

nia ludzkiego, jaką jest przeżywanie *sacrum*. Uczestnicy rytuału religijnego doświadczają sfery pozaempirycznej, to znaczy nawiązują kontakt z Bogiem, z rzeczywistością ostateczną, z jakimś transcendentnym autorytetem. Rytuál religijny zatem koncentruje się na *sacrum*, znajduje to wyraz w jego symbolach, treściach i wartościach; przyczynia się on do pogłębiania więzi z Bogiem i jednocześnie przyczynia się do tworzenia wspólnoty między ludźmi na płaszczyźnie religijnej. Jednak najważniejszym elementem tej definicji jest fakt, że zakłada ona substancjalną koncepcję religii, stąd o rytuale religijnym można mówić tylko wówczas, gdy w zdarzeniu rytualnym jest zauważalne odniesienie do rzeczywistości pozaempirycznej, zaś inne rytuały, nawet gdy spełniają funkcje religijne nie są ściśle rytuałami religijnymi³.

Rytuál według *Encyklopedii Katolickiej* (łac. *rytuale* – przestrzeganie rytu) to czynność symboliczna stanowiąca akt komunikacji ze sferą religijną (kult, liturgia, *sacrum*), wyznacznik kulturowej i religijnej tożsamości grupy społecznej, środek ekspresji przeżyć indywidualnych i zbiorowych oraz integracji zbiorowości ludzkich (Kościół, parafia, rodzina)⁴. W życiu religijnym rytuał występuje we wszystkich religiach pełniąc wiele funkcji w życiu jednostek i wspólnot religijnych. Rytuály mogą być: religijne (msza św., szabas), świeckie (zaprzysiężenie, protokół), zbiorowe (święta narodowe czy rodzinne), prywatne, osobiste (modlitwa i pewne rytuały cielesne), wynikające ze zwykłych codziennych czynności (przejawy grzeczności czy pozdrowienia) albo też przesądów czy zabobonów związanych z magią⁵.

³ W. Piwowarski, *Przemiana rytuału religijnego*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 1989, t. XXX, z. 6.

⁴ M. Maciukiewicz, hasło: rytuał, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, E. Giglewicz (red.), t. XVII, Wyd. KUL, Lublin 2012, s. 717–718.

⁵ J. Maisanneuve, *Rytuály dawne i współczesne*, s. 7–8.

Współcześnie dużo się mówi o sytuacji zastąpienia aktywnego uczestnictwa w rytuale poczuciem współprzynależności dokonującym się samym tylko biernym obserwowaniem rytuału religijnego, niejako z zewnątrz. Takie zachowanie sprawia, że rytuał religijny traci na wartości i staje się jedynie przedmiotem estetycznej konsumpcji wzrokowej. Zjawisko to obrazuje, że teorie na temat rytuału religijnego definiujące go jako coś sakralnego, transcendentnie niepowtarzalnego, przechodzą już do lamusa, stając się wyłącznie teoriami na temat przeżyć estetyczno-kulturalnych⁶.

Nauki społeczne współcześnie wskazują na dwa podejścia do praktyk patrzenia. Pierwsze z nich wskazuje na ich zależność od kultury wizualnej, a samo patrzenie umiejscawia w kontekście podobnym do innych aktywności życia społecznego. Z drugiej strony praktyki patrzenia można ująć w kontekście zdolności wyuczonej w toku socjalizacji, patrzenie jest tu wskaźnikiem zewnętrznych uwarunkowań społeczno-kulturowych oraz elementem współtworzącym przebieg interakcji społecznej⁷. Dane wizualne w badaniach społecznych są związane z wytwarzaniem, następnie z organizacją i interpretacją obrazów. Można wyodrębnić m.in. trzy podstawowe rodzaje danych wizualnych; są to kolejno dane: socjologiczne, następnie antropologiczno-socjologiczne i dane antropologiczne⁸.

Rola fotografii w badaniach socjologicznych jest bardzo duża. Fotografia przez zatrzymanie jakiejś rzeczywistości w postaci zdjęcia pozwala na dokładniejszą analizę fragmentu sfotografowanej rzeczywistości. W socjologii szcze-

⁶ M. Popczyk, *Rytuał versus estetyzacja życia*, s. 58–59.

⁷ R. Drozdowski, M. Frąckowiak, M. Krajewski, Ł. Rogowski, *Narzędziownia. Jak badaliśmy (niewidzialne) miasto*, Wyd. Fundacja Bęc Zmiana, Warszawa 2012, s. 62.

⁸ I. Jeziorski, *Krawędzie doświadczenia. Studium z antropologii wizualnej i sensorycznej*, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2017, s. 53.

gólnie wa¿na jest fotografia mająca jakis społeczny przekaz. Fotografia dotycząca dziaan społecznych wprowadza badaczy w bogatą przestrzeń niewerbalnych badan. Wiele wytkowych i unikatowych informacji mo¿na bezpośrednio odczyta ze zdjec ukazucych np. działania społeczne i obrzędowe. W du¿ej mierze takie fotografie pokazu zło¿ono wymiaru struktury społecznej, relacji międzyludzkich czy to¿samoci kulturowej. Zdjecia zbiorowości ludzkich mogą stanowi narzędzie mierzenia, kwalifikowania i porównywania, a w konsekwencji mogą być pomocne w okresleniu autentycznych wzorów i schematów ¿ycia ludzkiego i kulturowego.

W odniesieniu do metodologii badan wizualnych w przypadku interpretacji zdjec pomocn by semiologiczna analiza obrazu. Semiologia to nauka zajmująca się wyjaśnianiem, funkcjonowania znaków w kulturze⁹. W analizie semiologicznej obraz jest znakiem bd układem znaków kryjących kulturowe znaczenia. Główną ide tej analizy jest zało¿enie, ¿e obraz fotograficzny jest znakiem. Dzieki semiologii badacz otrzymuje zbiór narzędzi analitycznych, które pomagają rozo¿y obraz na mniejsze elementy i przedzi, w jaki sposób funkcjonuje znak w relacjach do szerszego zbioru znaczen. Interpretacja tego typu wymaga od badacza dysponowania wyszukana grup pojec, które w dokadny sposób opisuj, jakie znaczenia ten obraz narzuca. Semiologiczna analiza to interpretacja w szczegolnoci o charakterze formalnych procedur, pomocnych przy rozszyfrowaniu ukrytych społecznie i kulturowo znaczen „podsuwanych” odbiorcy przez jakis obraz¹⁰.

⁹ I. Jeziorski, *Wprowadzenie do antropologii i socjologii wizualnej*, Wyd. ATH, Bielsko Biala 2011, s. 44.

¹⁰ P. Sztompka, *Socjologia wizualna. Fotografia jako metoda badawcza*, Wyd. PWN, Warszawa 2005, s. 81.

Analiza poniższa będzie dotyczyć opisu obrazu, spróbujemy m.in. odpowiedzieć na pytania: Co zostało na obrazie pokazane? Co oznaczają poszczególne składowe obrazu?¹¹

Rytuał modlitwy, który jest przedmiotem uwagi, to najogólniejszy, a zarazem najbardziej podstawowy rytuał wszystkich wydarzeń o tematyce religijnej. Przy wyborze zdjęć do analizy kierowano się kluczem symboliczności danych sytuacji, postaw i gestów widocznych na materiale wizualnym. Każdy symboliczny gest religijny jest opisany i opatrzony wyjaśnieniem z literatury teologicznej. Rytuał ten posłuży jako wyjaśnienie pewnych powszechnych form modlitwy. Słownikowa definicja „modlitwy” podaje, że jest to pewien akt, za pośrednictwem którego można zwracać się do Boga. Modlitwą można wzywać, wysławiać, dziękować, adorować, wyrażać żal i prosić Boga o łaski. Modlitwa jest liturgiczna, zbiorowa, indywidualna, głośna albo cicha¹². Mówiąc o modlitwie chrześcijańskiej w odwołaniu do jej historycznych początków, zwłaszcza mamy na myśli modlitwę we wspólnocie. Miała ona pomagać zgromadzonym wiernym w uświadomieniu sobie, jaka jest ich droga powołania, miała także wywoływać we wspólnocie poczucie uległości wobec Boga. Szczególnie podczas obrzędów liturgicznych można dostrzec wspólnotowy charakter modlitwy, gdyż bardzo często podkreśla się w niej słowo „my”¹³.

Modlitwa wspólnotowa ma być przeciwstawieniem pokusie indywidualizmu. Aktywna siła modlitwy ma służyć oczyszczeniu człowieka, które w konsekwencji przeciwstawia się gorączkowości świata i wprowadza spokój afirmacji

¹¹ G. Rose, *Interpretacja materiałów wizualnych. Krytyczna metodologia badań nad wizualnością*, Wyd. PWN, Warszawa 2010, s. 305.

¹² W. Niedźwiecki, *Mały słownik liturgiczny*, hasło: modlitwa, Toruńskie Wydawnictwo Diecezjalne, Toruń 2003, s. 81.

¹³ A. Donghi, *Gesty i słowa*, WAM, Kraków 1999, s. 69–71.

cji bytu¹⁴. W pełnym i wyjątkowym przeżywaniu modlitwy mają pomoc bogate i różnorodne ekspresje ciała, gestów i symboli. Ciało i dusza to w istocie cały człowiek. Ciało jest traktowane jako narzędzie duszy, natomiast gest jest wyrazem myśli i odczuć. Wyjątkowość gestów polega na tym, że służą mowie, udoskonalają przekaz werbalny, ożywiają go, czasem są w stanie całkowicie go zastąpić, a co najważniejsze – dzieje się to niezależnie od różnorodności języków poszczególnych narodów. W liturgii różne gesty i ceremonie nie mają charakteru osobistego, dlatego nie mogą być samowolne i swobodne. Wynika to z faktu, że gesty są wyrazem jedności z Chrystusem, który to człowiekiem posługuje się jak swoim narzędziem. Gesty, które są nieodłącznym elementem każdej liturgii, powinny być wykonywane świadomie i z należytą czcią. Przykłady charakteryzujące pobożność ludzi wyrażaną przez postawy, gesty i symbole to: całowanie świętych obrazków, relikwii, urządzenie pielgrzymek i procesji, składanie ofiar, świec i wotów, klękanie, leżenie twarzą do ziemi, noszenie medalików, różańca i innych znaków wiary. Symboliczne znaczenie mają także elementy liturgii, w których ludzie coś wspólnie powtarzają, milczą, mówią bądź śpiewają. Przy analizie fotografii warto pamiętać, że gest jest wyrazem duchowego sensu adoracji, bez takiego związku/zależności każdy gest byłby bezsensowny. Aby modlitwa miała sens, gest duchowy powinien znaleźć odbicie w odpowiednim geście ciała¹⁵.

Niemal wszystkie osoby na fotografii 1. są w postawie klęczącej. W tradycji chrześcijańskiej bardzo często spotykamy się z odwołaniem do takiej postawy. Współczesnemu człowiekowi pomaga ona w przewycięzeniu pokusy prze-

¹⁴ J. Ratzinger, *Święto wiary. O teologii mszy świętej*, Wydawnictwo Salwator, Kraków 2006, s. 26–29.

¹⁵ R. Nowacki, U. Hańkiewicz, G. Sztandera, *Rytuał domowy*, Wyd. Duszpasterstwo Rolników, Włocławek 2010, s. 21.

Il. 1. Rytuał modlitwy wyrażany w postawie klęczącej (zdjęcie autorskie)

świadczenia o samowystarczalności, zarazem uklęknięcie obecnie ma wydźwięk niepowodzenia i porażki. Postawa klęcząca przygotowuje nas do otwarcia się na prawdę pochodzącą z wysoka, a także uczy, że my, ludzie, jako stworzenia Boże, jesteśmy ubodzy i jako ludzie grzeszni jesteśmy też słabi. Klęknięcie jest zatem wyrażeniem chęci przyjęcia planu Bożego i posłuszeństwa wobec niego, a także pewności, że Ten, który rozpoczął swe dzieło, doprowadzi je do końca. Taka postawa jest też formą wyrażenia świadomości bycia ludźmi grzesznymi, dlatego spotykamy się z taką postawą w konfesjonałach¹⁶. Na zdjęciu widzimy dwóch mężczyzn, którzy mają pochylone głowy: to również obrazuje, iż postawą ciała można wyrażać uniżenie i głęboką pokorę. Mężczyzna ma najprawdopodobniej zamknięte oczy

¹⁶ A. Donghi, *Gesty i słowa*, s. 24–26.

Il. 2. Rytuał modlitwy wyrażany w postawie siedzącej¹⁷

– może to świadczyć o jego chęci odciążenia się od świata zewnętrznego i oddania się głębszej kontemplacji. Dodatkowym potwierdzeniem tej pokornej postawy jest gest złożonych rąk.

Postawa siedząca, w odwołaniu do znaczenia liturgicznego, ma służyć ułatwieniu uczestnictwa w pewnych elementach mszy św. czy nabożeństw. Postawa taka podkreśla stan człowieka oczekującego, ułatwia słuchanie orędzia, sprzyja skupieniu, kontemplacji i medytacji. Ma ona również znaczenie odpoczynku, którego potrzebuje słabe ciało ludzkie¹⁸. Na zdjęciu 2. widoczne są rekwizyty w postaci książki, najprawdopodobniej modlitewników. Ludzie korzystają z tego typu rekwizytów, aby lepiej przeżywać liturgię czytanego Słowa Bożego, bądź też po to, aby odmawiać mod-

¹⁷ <https://images.app.goo.gl/yZHgtQTaG4ANg84x8> (dostęp: 12.09.2019)

¹⁸ Tamże, s. 30–31.

Il. 3. Rytuał modlitwy wyrażany w postawie stojącej¹⁹

litwy w głębszym skupieniu. Twarze wielu ludzi skierowane są bezpośrednio na ołtarz, przy którym trwa liturgia. To postawa świadcząca o zainteresowaniu i szacunku do miejsca i cudu, jaki się dokonuje na Ołtarzu Pańskim.

Chrześcijanie, w odniesieniu do historii, na stojąco modlili się przede wszystkim w okresie wielkanocnym, ponieważ jest to czas zwycięstwa nad śmiercią, czas radości, w którym także i wierni przez postawę stojącą w trakcie modlitwy ukazują paschalne zwycięstwo Jezusa Chrystusa. Postawa stojąca w liturgii towarzyszy najczęściej słuchaniu Ewangelii, jest to bowiem wyraz czci wobec usłyszanych słów, które mają taką moc, że powinny porwać nas w górę i wzbudzić chęć wyruszenia w drogę, aby wypełnić wezwanie Chrystusa do niesienia Jego słowa innym. Postawa wyprostowana wyraża czujność, szacunek, uwagę, cześć przed

¹⁹ <https://images.app.goo.gl/h8vrQ73AEzaH7R5E7> (dostęp: 05.09.2019)

Il. 4. Rytuał modlitwy wyrażany w postawie stojącej z uniesionymi rękami²⁰

kimś od nas wyższym oraz gotowość do przyjęcia rozkazu i wypełnienia jakiejś służby, jak również obrazuje chęć wędrówki²¹. Na zdjęciu 3. widzimy palące się świece. Mowa tu o rytuale światła. Światło w liturgii oprócz celów praktycznych ma znaczenie symboliczne. W Biblii można przeczytać wielokrotnie, że Bóg jest stwórcą światłości, Bóg jest Światłością najwyższą, jest odziany w światłość, ludziom okaże się jako Światłość²². Płonąca świeca jest Symbolem Chrystusa.

Zdjęcie 4. obrazuje ludzi w postawie stojącej i wyprostowanej, ich wzrok jest zwrócony w dal, głowy lekko uniesione. Gest wzniesionych rąk to najprawdopodobniej

²⁰ <https://images.app.goo.gl/b8vsKXfXV7qWRc4D9> (dostęp: 12.09.2019)

²¹ D. Forstner, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, Wydawnictwo PAX, Warszawa 1990, s. 20.

²² W. Głowa, *Eucharystia. Msza święta i kult tajemnicy eucharystycznej poza Mszą świętą*, Wyd. Archidiecezji Przemyskiej, Przemyśl 1997, s. 284–289.

moment modlitwy. Gest ten był praktykowany zwłaszcza w przypadku modlitwy „Ojciec Nasz”. Na zdjęciu widać wyraz wdzięczności i podziwu, adoracji i uwielbienia, na co wskazuje gest podniesionej głowy oraz rozłożenie rąk. Gest rozłożonych rąk w odniesieniach interpretacyjnych bardzo często kojarzony jest z postacią „oratorki”, kobiecej figurki znalezionej w katakumbach modlącej się z rozłożonymi rękami. Badania prowadzone na temat postawy oratorki mówią, że postawę stojącą z rozłożonymi rękami można zinterpretować jako modlący się Kościół, a także jako obraz modlącej się duszy, która w chwale wstępuje do nieba i stoi przed obliczem Boga, oddając Mu cześć i uwielbienie. Gest ten wskazuje również, iż człowiek odstępuje od przemocy, to gest pokoju, człowiek rozkładając ramiona pokazuje postawę otwartą na drugiego człowieka²³. Tak więc postawa taka obrazuje ludzi, którzy poprzez nią chcą oddać jak najdoskonalszą cześć i chwałę Bogu.

Gest trzymania się za ręce pokazuje wspólnotowość. Modlitwa, w której osoby podają sobie ręce i modlą się wspólnie, służy umocnieniu poczucia wspólnoty i jedności; jest to raczej niezbędny element modlitwy w przypadku wydarzeń religijnych odbywających się z udziałem dużej liczby osób.

Taniec, podobnie jak śpiew, jest formą wyrażania radości. Dzięki odpowiedniej rytmice ciała i dźwięków taniec pozwala w sposób cielesny wypowiedzieć o myślach ducha, jednocześnie pozwala w sposób subtelny ukryć i ochronić pewne ludzkie tajemnice duchowych myśli²⁴. Taniec sam w sobie nie jest formą wyrażania liturgii chrześcijańskiej; w różnych religiach tańce służą innym celom. Mówiąc o tańcu w odniesieniu do wiary chrześcijańskiej mamy na myśli bardziej pobożność ludową. Jest to raczej kulturowy

²³ J. Ratzinger, *Duch liturgii*, Wyd. Chrystianitas, Poznań 2002, s. 180.

²⁴ D. Forstner, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, s. 22.

Il. 5. Rytuał modlitwy wyrażany poprzez taniec²⁵

i artystyczny obrzęd niż obrządek liturgiczny²⁶. Jednakże nie można wykluczyć, że kultura pobożności pełni bardzo ważną rolę przez to, że taniec angażuje większą grupę osób, łączy ludzi i daje im poczucie wspólnoty. Dzięki takim formom wyrażania wiary wierni mają poczucie, że osiągnęli coś razem jako wspólnota Kościoła. Zarówno taniec jak i śpiew są bardzo ważnym czynnikiem spajającym ludzi różnych ras, kultur i języka. Dość charakterystyczny na fotografii 5. gest wzniesionych rąk, jak wspomniano, jest elementem uwielbienia Boga. Powyższa fotografia jest obrazem uwielbienia

²⁵ <https://images.app.goo.gl/yw6vMz7gSdYA1iB28> (dostęp: 12.09.2019)

²⁶ J. Ratzinger, *Duch liturgii*, s. 177.

Il. 6. Rytuał modlitwy wyrażany śpiewem²⁷

Boga w sposób niewerbalny, ukazując, jak młodzi ludzie także i poprzez taniec są w stanie chwalić Boga.

Zdjęcia numer 5 i 6 pokazują modlitwę wyrażaną w formie artystycznej, przez śpiew i taniec. Modlitwę śpiewem obrazuje fotografia szоста. Znaczenie muzyki w Biblii jest dość duże – wskazuje na to fakt, że słowa typu „śpiewać, śpiew, pieśń” użyto tam aż 345 razy, w Starym Testamencie 309, a w Nowym Testamencie 36 razy²⁸. Śpiew jest nieodłącznym elementem liturgii, jest wyrazem radości, świętowania,

²⁷ <https://images.app.goo.gl/AnBExQm4yfpd3eEM9> (dostęp: 12.09.2019)

²⁸ J. Ratzinger, *Duch liturgii*, s. 123.

uwielbienia. Śpiew ułatwia wiernym uczestnictwo w różnego typu celebracjach i obrzędach, takich jak niedzielna i świąteczna msza św. czy misterium²⁹. Śpiew jest formą uzewnętrznienia zachwytu oraz zafascynowania duszy czymś niewypowiedzianym pięknym. Duch ludzki, który zostaje porwany przez piękno Boga, nie potrafi w inny sposób niż przez śpiew wyrazić emocjonalnego zachwytu. Śpiew jest wyrazem nadziei, wyrazem żywej relacji człowieka z Bogiem. Co widać na fotografii, śpiew jest również wyrazem wspólnoty i harmonii, który w nieopisany i niezrozumiały sposób jest w stanie ożywić zgromadzenie wiernych, wyraża on także wspólnotę Kościoła i jest gestem, który ma za zadanie uzewnętrznić wewnętrzną sferę wiary człowieka. Fotografia jest obrazem wspólnotowości, poczucia jedności. Ludzie z podniesionymi rękami śpiewają, gest wzniesionych rąk sprawia, że można śpiew ten scharakteryzować jako formę uwielbienia i oddania, formę jeszcze większej niż tylko słownej chwały Bogu.

Ostatnia, 7. fotografia wskazuje na bardzo ważny element w każdej liturgii, mianowicie słuchanie i milczenie. Fotografia ukazuje ludzi w postawie klęczącej, siedzącej i stojącej. Ważny jednak będzie aspekt symboliczności milczenia i słuchania. Słuchanie wskazuje na postawę pokory, człowiek, który słucha, zamienia się w ucznia Chrystusa. Na początku człowiek ma za zadanie wsłuchać się w słowo Boże, a następnie przyjąć je, spersonalizować tak głęboko, aby przejść do następnego etapu, jakim jest głoszenie słowa Bożego innym ludziom³⁰. Postawa słuchania wskazuje na świadomość człowieka co do potrzeby kontaktu z Bogiem, kontakt ten jest możliwy tylko dzięki pokornej postawie uniżenia i słuchania. Otwartość serca i ducha pozwala słowu w czło-

²⁹ W. Niedźwiecki, *Mały słownik liturgiczny*, hasło: śpiew, s. 125.

³⁰ A. Donghi, *Gesty i słowa*, s. 39.

Il. 7. Rytuał modlitwy wyrażany poprzez słuchanie i milczenie³¹

wieku się zakorzenić, dzięki temu może on umocnić swą wiarę, a potem sam głosić Boże słowo. Fotografia obrazuje tłum, ale da się w niej dostrzec formy pokornego słuchania, szczególnie wskazuje na to gest uniesionej głowy u osoby stojącej. Taka postawa najbardziej wyraża ludzkie uniżenie wobec majestatu Boga. Szczególnie istotna jest postawa mężczyzny, który ma złożone ręce. Taki gest najprawdopodobniej pochodzi z systemu lennego. W trakcie przyjmowania lenna wasal symbolicznie wkłada swoje dłonie w dłonie seniora – jest to akt posłuszeństwa, zgody na powierzenie swego życia w ręce hierarchicznie wyższej od nas osoby. Podczas modlitwy złożone ręce oznaczają złożenie naszych rąk w dłoniach Jezusa, sami powierzamy swój los Jego dłoniom, ponieważ

³¹ <https://images.app.goo.gl/6sGaiCi2hRDuxnFc6> (dostęp: 12.09.2019)

Mu ufamy i składamy hołd wierności³². Widzimy również, że mężczyzna ma zamknięte oczy, co świadczy o głębokim przeżywaniu tego wydarzenia w skupieniu, ciszy i pokorze, o czym dodatkowo utwierdza postawa, w której głowa mężczyzny jest podniesiona ku niebu.

W liturgii bardzo wyraźnie zaznaczony jest element milczenia. Tajemnica, jaką jest Bóg, wielkość Boga i zachwyt Nim skłania ludzi także do milczenia. Jednakże milczenie powinno być wypełnione czymś więcej niż tylko brakiem słów i działania. Milczenie ma nam zapewnić ciszę, która nie jest przerwą w mówieniu, lecz wewnętrznym skupieniem, mającym nas oczyścić z chaosu i obdarzyć pokojem ducha³³.

* * *

W dzisiejszych czasach słowo „rytuał” dla większości ludzi ma pejoratywne skojarzenia. Rytuał jest odbierany jako pewna skostniała czynność, narzucana przez różne rodzaje norm i nacisków prawnych, społecznych, a czasem prywatnych. Słowo to przeciwstawiane jest kreatywności i dynamice³⁴. Nasze całe życie to jeden wielki rytuał, począwszy od porannego wstawania, następnie spożywanie posiłku, wyjścia do pracy czy spotkania z przyjaciółmi, rodziną. Wszystko to może przybierać formę codziennego rytuału, czyli jakiejś powtarzającej się czynności, odbywającej się w określonym czasie i będącej jakimś z góry znanym przez nas schematem. Nam jednak chodzi o znacznie głębszą formę rytuałów, które nie są tylko wizualnym przedstawieniem i codziennym niejako przymusem. Dlatego najbardziej interesował nas duchowo-sakralny wymiar tego pojęcia, jak dalece rytuały są obecne w zachowaniach religijnych oraz

³² J. Ratzinger, *Duch liturgii*, s. 181.

³³ Tamże, s. 185.

³⁴ Tamże, s. 143.

jaką przybierają formę w wymiarze życia duchowo-religijnego Kościoła. Pokazując duchowość wyrażaną w rytuale modlitwy widzimy, że jest czymś wyjątkowym i niepowtarzalnym, ponieważ odwołuje nas do transcendentnej rzeczywistości *sacrum*. Pomimo wielu starań i stosowania przeróżnych metod interpretacji wymiaru duchowości rytuałów, zawsze będą one objęte dużą dozą niepewności i tajemniczości. To właśnie świadomość tajemnicy i świętości, jaką niesie za sobą kontakt ze wspólnotą kościelną, a przez to z Absolutem, czyli Bogiem, sprawia, że wyrażanie naszej duchowości poprzez rytuał religijny nigdy nie przybierze dla chrześcijan formy skostniałych przyzwyczajień.

Powyższy tekst jest zatem materiałem dokumentującym żywą wiarę wspólnot ludzi XXI w. oraz wizualnym świadectwem współczesnej formy wyrażania religijnych i duchowych przeżyć podczas modlitwy. Analiza rytuału modlitwy z perspektywy wizualnej pozwala na trwałe udokumentować ulotny i niepowtarzalny wymiar duchowych przeżyć wspólnot religijnych i kościelnych. Jest rejestracją graficzną sytuacji odbywających się w pewnym określonym miejscu i określonym czasie, które w tej samej formie i wymiarze najprawdopodobniej już nigdy się nie powtórzą.